

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵԶՆԻԿԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆԶԱԿԱՆ

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Մեր Ոսկեդարեան Թարգմանիչներուն ամէնէն հոյակապը, որուն՝ զբաւոր աւանդութեամբ մը՝ կ'ընծայուի Ս. Գրքի հայերէն Թարգմանութեան վերջին օրրագրութիւնն ալ (Կորին, Սորենացի), իր խիստ երկասիրութեան՝ այն է Ընդդիմ Աղանդողին մէջ՝ շատ տեղեր՝ հայերէն ընկալեալ Թարգմանութեան քայլ առ քայլ հետեոյ մը չէ եղած, ինչպէս պիտի տեսնենք, տէքստի առջեւ ունենալով թէ՛ նին եւ թէ՛ նոր կատարաններէ իր մէջ բերած վկայութիւնները: Պէտք է ըսել որ այս երեսօթը անսովոր չէ առաջին Թարգմանիչներու խումբին համար, որոնք ասորի կամ յոյն եկեղեցական Հայրերու գործերը Թարգմանելու առնէն՝ Պէշիթոյէն կամ Եօթնասունիցէն առնուած վկայութիւնները կը պահեն նոյնութեամբ՝ հեղինակին մէջբերումներուն համաձայն: Եթէ նկատի առնենք այս ուղղութիւնը եզնիկի գործին այս կամ այն մասերուն մէջ՝ թերեւս անտեղի չթուի ենթադրել՝ թէ ան հետեւած պէտք է ըլլայ ասորի հեղինակութեան մը, երբ՝ զոր օրինակ՝ մեր Թարգմանութեան մէջ երկիցս յիշուած «գառն»ը (Ելք, ԻԳ 19. ԼԳ 26) կը փոխէ «ուր»ի: «զուլ ի մօր կաթն չհրամայէ կփել» (Էջ 277)(*) և կամ՝ երբ «ընկալաւ մահ ի յաղթութիւն» խօսքին տեղ (Ա. Կորնթ. Ժէ 54) կը գրէ «ընկալի մահ ի պարտութիւն» (Էջ 296): Դժուար չէ տեսնել որ այս երկու փոխանակներն (variante) ալ համաձայն են ասորական բնագիրին, որուն համեմատ ունի և Եփրեմ. «Ար' եւ փեսցիս զուլ ի կաթն մօր խրոյ», — «Ընկալի մահ ի պարտութիւն» (Մատենագր. Ա. 117 և Գ 28 տպ. Վենետիկ)(**):

(*) Եզնիկի էջերը կը նշանակենք 1826 ի Վենետիկեան տպագրութեան համեմատ:

(**) Թերեւս այս կարգի նշան մը համարուի նաև ընդդիմ Մարկիոնի գրեւորքին մէջ Աղամ առնունին համար «զի ի կաւոյն արարաւ» բացա-

Անցնինք այժմ եզնիկի աստուածաշնչական այն քանի մը վկայութիւններուն որոնք նկատողութեան արժանի են իրենց տարբերութիւններովը:

Հիմն կտակարանիկն:

«Միաք մարդոյ . . . ի խնամա չարին հաստեակ հն» (Ծննդ. Բ 21) = «Մարգի . . . ի խնամա չարին միտեակ հն» (Էջ 44). — «Ակգ» (Աղմ. Ճեռ 16) = «Աղեակն» (Էջ 213). — «... հաուր կերակուր գորացն Հեղիսց» (Աղմ. ՀԳ 15) = «հաուր կերակուր ժողո՛ւ վրոց երոկիսցաց» (Էջ 103)(*) — «զլաւա զրա ցողոյ» (Յոր ԼԲ 28) = «զլիսս անհրէ» (Էջ 244). — «որթ պտարե . . . որթ գ խալանցեակ» (Երեմ. Բ 21) = «որթ վայելոյ . . . որթ գ օստացեակ» (Էջ 183). — «Միշչեւ ւսեղծեակ եր [իմ] զբեղ յորովայնի, գիտեմ զբեղ (Երեմ. Ա 4) = միշչեւ նկարեակ կիր յորովայնի, ծանեակ զբեղ» (Էջ 170). — «հաստաւ գերիկն» (Ամոս Գ 12) = «հաստաւ գերեւումն» (Էջ 196). — «հաստաւեաց զմարդն յանկզմութիւն, ի պատկեր իւրոյ բարեւարութեանն» (Իմաստ. Սող. Բ 23) = «... յանկզմութիւն պատկերի իւրոյ մը՝ ճրնկեւարութեանն» (Էջ 75): Հոս անօրոյտ չըլլար յիշել նաև Եսայիի վերագրուած «հաւաւս քան զչարե ժողովեացի աղարե» խօսքը (Էջ 77)՝ որ հազիւ կը շօշափէ նոյն Մարգարէին Ծէ 1 համարին իմաստը. նոյնպէս Յօրի «հաստաւեաց զերկիր ի վերայ ոչընչի» (ԻԶ 7) բացատրութիւնը՝ զոր թերի կը յիշատակէ եզնիկ (Էջ 189)(**), և զոր կը

տրուածներ. երբայցիւրէն աղամա (հոյ, երկիր) բառէն կը հանէ զայն եզնիկ, հաւանաբար օտարագրի հեղինակութենէ մը օգտուելով:

(*) Կ'արժէ դիտել առ նաև որ Մարգարէ այն համարին և նախորդին մէջ (կրկնուած ձևի մը տակ) խորհուրդներ կամ վերցներ բառերուն տեղ՝ եզնիկ կը գործածէ քաղաքներէ բառը:

(**) «Ձգեաց (զհեւսիս զոչընչիւ, կախեաց) զերկիր ի վերայ ոչընչի»: Անտեսուած է կախեաց բայը՝ զոր յայն և ասորի բնագիրներն ունին միանգամայն Այսպէս թերի է նաև Գործմ Առաւելոյի Ժե 20 և 29 համարներէն մէջ բերուած վկայութիւնը եզնիկի մօտ (Էջ 283), ուր մեռելոցի կամ նեղմուցեաց անասուններ ուտելն իբրեւ տարբեր արգելքներ կը նշանակուին, և յետոյ երկուն կուգայ մտցուած «վասն զոսիւրոյն» կամ «ի կերակրոց կոյց»ը (Էջ 284): Դարձեալ՝ թերի յիշատակութիւններէն մէկն է Մարկոսի ԺԶ 17 համարը, ուր կը պակարի «չիզուս խօսեցին»ը, և զանգանութիւն մը կայ բառերու (Էջ 83), եւ այն:

ջանայ Եսայիի ալ ընծայել երկու անգամ (էջ 193, 197), նախապէս ակնարկած ըլլալով որ այդ ա՛յդպէս է ալ Աստիան (էջ 189), կամ՝ յատրեանի(?) = յատրի Եսայի), Աճառեանի նորագլուխ Զեռագրին համաձայն:

Նոր Կտակարանին

«Ճառ և պտուղ բարի, ծառ և պտուղ յար... քանդի ի պզդոյ անիս ծառն ճանաչի» (Մատթ. ԺԲ 33) = «Ճառ և պտուղ փայլցի, ծառ և պտուղ դառն... քանդի ի ծառոյ անիս պտուղն իւր ճանաչի» (էջ 120-1). — «չիս պատառոյն» (Յովհ. ԺԲ 27) = «ընց պատառոյն» (էջ 87, 181), ինչպէս ունի նաև Ոսկերեքեանի թարգմանելը (Մեկն. Թղթ. Պող. Ա. էջ 46). — «Ոչ ըստ այնմ ինչ է որ կամելիք և ոչ ըստ այնմ որ ընթանայցէ, այլ ըստ Աստուծոյ որ ողորձի» (Հոսով. Թ 16) = «Ոչ ըստ կամել է և ոչ ըստ ընթանալ, այլ ըստ Աստուծոյ ողորմելոյն» (էջ 167-168). — «հնազանդեցան և պաշտեցին» (Հոսով. Ա 25) = «սպասարեցան և պաշտեցին» (էջ 218-9). — «Եթէ ոք սրբեացէ զանձրն իւր... եղիցի անօթ արտաւանկ սրբեալ և պիտանի տեսան իւրօրմ» (Բ. Տիմ. Բ 21) = «Եթէ ոք սրբէ զանձն իւր... եղև նա անօթ կազմալ պիտանացու ի զորմ տեսան իւրոյ» (էջ 168). — «ի սարակցանցի» (Ա. Կորնթ. Ժ 25) = «ի մարկոյնի» որ և ի մնալանտանցի» (էջ 284). — Յուդայի Թուղթին 7 համարի «քնկերացն մարմնոյ» ը Եգնիկ կը թարգմանէ «մարմնոյ օտարի» (էջ 37)*:

Այս ակնյայտնի տարբերութիւնները թերևս ընթերցողին թելադրեն ու հարցումը՝ թէ ինչո՞ւ ուրեմն կրնայ հաստատուիլ որ Եգնիկ սրբագրած ըլլայ «փութանակի» թարգմանուած հայերէն Աստուածաշունչը, որուն հետ ինքն ալ համաձայն է, և հազիւ թէ քանի մը համարներ միայն կրնան նոյնացուիլ իր պատահական մէջբերումներուն հետ: Միեւնոյն ատեն կասկած ալ կ'արթննայ միտքերու մէջ՝ թէ իւրօք Եգնիկ հեղինակն և իր գործին: Ըստ մեզ՝ այս կրկնակի խնդիրներու լուծումը կը կարօտի առկաւին բանասիրական լուրջ հե-

տալօտութիւններու, օտար և մենք կ'ըզգուշանանք կանխահա հետեւութիւններ հանել: Աս միայն կրնանք համարձակուիլ՝ թէ Կողբացի վարդապետը՝ որ հաւանաբար իր հասուն հասակին մէջ՝ նախ իրբն անուսկից Եգնիկա գրկուեցաւ գրաւոր թարգմանութիւններ ընելու համար, և յետոյ դնոյ օր կողմանու Յունաց» հելլէն լեզուն սորվելու (Կորն. Բ), ինչ բացատրիկ պայմաններով և օրքան ատենի մէջ կրցաւ հրաշալիօրէն խելամոկի ժամանակէն բարձրագոյն ուսումներուն, Պղատնի մը գէմ մաքսուելու (էջ 241), և Հոմերոսն ալ պաշտօնէն իրանի ք» ծամարտակող մը նկատելու շտի... (էջ 240):

Թողլով սակայն ինչ որ դեռ կրնայ խնդրական համարուիլ, կ'ուզենք անդրադառնալ օտար կէտին՝ թէ Եգնիկի գործը, հայ Աստուածաշունչի արքայութիւնին առաջ ըլլայ թէ վերջը, իրբն հանգամանքը փութած չեն զանեք. վասնոր, ինչպէս վերը գիտել տուինք, մեր առաջին թարգմանիչները ստիպուած չէին հայերէն ընկալեալ թարգմանութեան մը հետեւելու, մանաւանդ օտար հեղինակի մը գործն ի հայ փոխադրելու ատեն*: Այս ատեն թեան համեմատ՝ կարելի կ'ըլլայ լուսաբանել նաև Եգնիկի այն տողերը (էջ 53) որոնցմով կ'ականարկուի Յայկոսիանի Փիլի վիշապին (ԺԲ 7 և 8) և որոնցմէ կը փութայ հետեցնել Սիմոն Վերբեր իր Ausgewählte Schriften der Armenischen Kirchenväter նոր գործին ներածութեան մէջ (1. էջ 14)՝ թէ Ե. գարուն արդէն թարգմանուած ըլլայ Նոր Կտակարանի վերջին այդ գիրքը: Իրաւ է որ Եգնիկ կը չիլէ «սպասմը կոչուած վիշապը որ կ'արանկուի» (էջ 53) բայց մեկ-

(*) Յոյն ընդգրկին ἑτερος (օտար) բառը ἑταῖρος (ընկեր) կարդացուած է մեր Աստուածաշունչի թարգմանութեան նայելով:

(*) Բաղձմաթիւ օտար ազգիւններու զոյու-թիւնը Ընդլիճ աղանդողին մէջ ապացուցուած իւրողութիւն մըն է այսօր: Բայց անոր մէջ կան հայերի գրեալներ ալ՝ որ Եգնիկի կը վերաբերին և ո՛չ ուրիշի մը: Թէև Պ. Աղանց այդ հարգաւոր կտորներուն վրայ ալ հարցական նշան մը դրաւ, Լուսաւորչի անունը կրող կանոններէ քաղուած մը համարելով զանոնք (Sb'ia Revue de l'Orient Chrétien, 1925—1926 էջ 369—377): Ասկայն չենք կարծիք որ առաջնութիւն մը պէտք ըլլայ տալ այդ «շարքմանքին» որուն մէջ հոյլ մը աղանատներ կան, և ետայի ծնւ-ւնտարոյն ալ — Եգնիկի «իշացուիլ» — «խմովիւն ի յիշոյ» բա-յտարութեամբ նորածնուած կ'երեկոյ:

նոգաբար մէջ բերուած այդ բոսորը գոյութիւնն չունին Յայտնարեան մէջ, Կարելի է ենթադրել ուրեմն, որ ուրիշ աղբյուրէ կամ օտար հեղինակէ մը փոխ առնուած են անոնք. վասնզի գիտենք նաեւ թէ այդ Գիրքին թարգմանութիւնը մեր մէջ հազիւ Թ-ժ դարերուն կատարուած է, և ընդունելութիւնն ալ տեղի ունեցած է մի գարուն, ևամբոնացիի օրով:

Գիշ առաջ անհարկեցինք թէ մեր ընկալեալ թարգմանութեան հետ, բացառաբար միայն(*), կը նոյնանան եղնիկի աստուածաշնչական մէկ երկու վկայութիւնները իր բովանդակ գործին մէջ: Ասոնցմէ մէկն է Պօղոսի « յափշտակեալ... մինչև յերոսոյ երկնից » (Է. Կորնթ. ԺԲ 2) խօսքը՝ որ բնագրական մանրակրկիտ վերլուծութի մը առարկայ կ'ըլլայ մեր Վարդապետին կողմէ, զրեթէ նոյն ըլլալով մեր Աստուածաշնչի թարգմանութեան հետ(**): Այդ նոյնութիւնը պատահական չեղելի մէջ, և հաւանական կը համարինք եղնիկի գրչին յետանգոյն մէկ ազդեցութիւնը շօշուփել ատոր մէջ, քանի որ տեսանք՝ թէ հայերէն ընկալեալ թարգմանութեան օգտուած չէ երբեք, և անոր հեղինակութեանը ազատատանելու երես չի՝ ցոյցներ բնաւ:

Վէճը տեղի կ'ունենայ Առաքեալին Յանքրիստ օրհնանքի բառերուն շուրջ՝ զոր Մարկիոն թարգմանելով «մինչև երրորդ երկնքը», վերին և ներքին երկու երկնքներէն զատ, կ'ուզէր ստեղծել երրորդ մը, հոն բնակեցնելու համար իր դաւանած օտար կամ քաղի Աստուածը: Եղնիկ, խոստովանելով հանդերձ՝ թէ յունարէնին մէջ այդ խօսքին իմաստը երկդիմի էր, աւելի ուղիղ կը նկատէ սակայն, թարգմանել զայն «մինչև յերրորդ երկնի»(*), այսինքն՝ միևնջեւ երրորդ մասը երկնից (էջ 261), որով-

(*) Այս կարգէն են. «Յոր ակն ոչ տես», հայն համարը (Ա. Կորնթ. Բ 9)՝ զոր նոյնութեամբ մէջ կը բերէ եղնիկ (էջ 263)՝ ջանց կ'ընենք նշանակել ուրիշ նմաններ ալ, նկատելով որ՝ Ոսկեղաւեան հայ թարգմանիչ մը՝ ըստ լեզուին՝ կրնար չտարբերել իրեն ժամանակակից թարգմանիչէ մը աստուածաշնչական միևնոյն հասուածք կամ համարը հայերէնի վերածելու ատեն:

(*) Ըստ մեր թարգմանութեան «մինչև յերրորդ երկնից», Կարելի է ենթադրել՝ թէ ճիշդ չէր եղնիկի համար նոյն իսկ այդ յոգնականա-

հետեւ ա՛յդպէս իմանալով Կարելի էր արուշիկ յրախտին տեղն ալ՝ որ յափշտակեցաւ Պօղոս, և այլն: Դիտել կուտար նաեւ հակասակորդ կողմին — եթէ իրօք Մարկիոնեան հայ ազանդաւորներ կային մեր մէջ — թէ այդ խօսքը ստանց յողի (τὸν) էր յունարէնին մէջ, ուստի և ն յօրը պէտք չէր զնիկ «երրորդ երկնի» բառին վրայ հայերէնին մէջ:

Ինչպէս կը տեսնուի՝ եղնիկ քերականական հասարակ գիտելիք մը իբրեւ փաստ կը ծառայեցնէ իր հասկցողութեան՝ որ յատուկ ալ չէ: Եւ կը խորհինք թէ ի՞նչ պէտք կար այդքան պնդելու, իր իսկ հեղինակութեանը փաստակցով, երբ իրմէ շատ առաջ Ոսկերեան նոյն համարը մեկնելու ատիւ՝ յօղով կը կարդար զայն՝ ἐν τῷ τρίτῳ οὐρανῷ (երրորդ երկնքին մէջ) (Migne, P. G. 61 էջ 576). և Բարսեղ չէր վարանած երրորդ երկնի մը ընդունելու, ուստի և Վեցօրէքի հայ թարգմանիչը անվերապահօրէն կը գրէր, « յափշտակեցաւ յերրորդ երկնի » (Ճառ Գ էջ 48), ինչ որ կ'ըսէին Մարկիոնեանք ալ՝ ըստ վկայութեան եղնիկի (էջ 253, 259, 261): Անտեղի չէ ուրեմն ենթադրել՝ թէ հին յոյն հեղինակ մը կրնար ասանկ նուրբ վիճարանութեան մը միջամտիս եղած ըլլալ, ինչպէս եփրեմ ալ կ'անհնարէր սա բառերով. «... յերրորդ երկնից, որպիս և Յոյնի տեսն» (Մատենագր. Գ. էջ 112)(*)։ Առաքեալական այդ տողին թերեւս երկու կերպով հասկըցուելուն պատճառը այն էր որ՝ ոմանց հա-

յօյցիչ ց գիրը, եթէ իր առանձին բառը, որումասն պիտի յայտնենք յետոյ մեր կարծիքը, միաբաւ (եզակի) և ո՛չ թէ առանց յողի նշանակութեամբ կ'իրարկած ըլլայ ինքը:

(*) Ատորի եկեղեցական Հայրն ալ համաձայն չէր այդ յունական քաջաշուքին. և երրորդ երկնի մը ազանդաւոր բացատրութեան մը չունէր իրեն համար՝ չմտա. իր մէկ աղօթքին ֆրանսերէն թարգմանութիւնը. «Paul... qui monta jusqu'au troisième ciel (Echo d'Orient, 1926 էջ 20)» — Մեր ազգային հեղինակներն ալ շատ բարակը չեն մտածած այդ մասին. Մագիւտարօս կը գրէ. «Եւ ինքուրեւս երանելի առաքեալն՝ որ յափշտակեցաւ միևնջեւ յերրորդ երկնիս» (Թուղթ ԿԸ. էջ 166 Տպ. Կոստանդնույն), և Վանական վարդապետ մէջ կը բերէ թո՛ւմ քահանայ վարդապետին (Թ. Արծրունի?) սա խօսքը. «ամօք յուսաւոր բնեւեալ կայ ի վերայ, և չորք զբախտին՝ զոր երրորդ երկնիս ասէ Պօղոս», և այլն:

մար տրէտսն ամականն էր սնոթսնին, և ու մանք ալ սնոթսնն յատկացոյցիլը կը նըկատէին տրէտսին, գոյականաբար անեկով այս վերջինը, ինչպէս կ'ընէ նաև Եզնիկ:

Գալով Հայ Հեղինակին մատնանշած և յօդին, զիտեղ կուտանք՝ թէ տակաւին Սիւմոն վերերի նորագոյն թարգմանութեան մէջ՝ յայտնի թիւրիմացութեամբ մը՝ ան կը փոխանակուի յունարէն *ν* զիրով (Eznik, *Wider der Irrlehren*, I. էջ 161), ինչպէս բրաժ էր Schmid քառորդ դարէ մը առաջի առաջ հրատարակած իր գործին մէջ (Eznik, *Wider der Sekten*, էջ 185), և Ֆեառէր այն առանձն իրաւացի զիտողութիւնն բրաժ էր. «կուգէի նով յունարէն *ν* ին իմանալ, ալլ հայերէն և յետագաս մասնիկը, և զնիկ տնոթսն և սնոթսնի զանազանութիւնն ընել չուգիր, ալլ տրէտս և տն տրէտսի զանազանութիւնը» (Տէս Հանդ. Ամ. 1901 էջ 153): Չենք հասկնար թէ յունարէն *ν* ի մը լեռնակոչ ներկայութիւնը ուսկի՞ց է բուսած, քանի որ յոյն բնագիրն է նաև տրէտս սնոթսն, և միայն սեռական հարմար խնդիր կ'առնէ նաև նախագրութիւնը: Գուցէ այդ չփոթութեան առիթ տուած ըլլայ, ինչպէս Շմիդի՝ նոյնպէս և վերերի, 1826 ին հրատարակուած Եզնիկի 26 էջին ներքե գրուած նաև տրէտս սնոթսն ինքնաբերութեամբ (*): Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն՝ հայերէն և ին պէտք է տալ իրաւունքը: Արդէն Հայկազեան Բառարանը (1836 ին) լուսարանած է Եզնիկի խօսքը՝ ա՛յապէս. «առանց արթերն առէ, որ է՝ և», և 1887 ին Հ. Այալնեան ալ նոյնը կը կրկնէր Չալիսեան Քերականութեան մէջ (էջ 261), թէ և յօդը «երկնի» բառին համար հասկնալով, և ո՛չ երրորդ (մասն) ին համար, որը՝ իրի գոյական մը մերկացուած ըլլալով իր յօդէն՝ առն առած էր Եզնիկի, — առիթ հաւանութիւն օտար հեղինակի մը — պաշտպան կենալու դատի մը, որ մեկնաբանական հիմնուոր հանգամանք մը չունէր, և որուն հետքը չեն պահած ո՛չ միայն մեզի ծանօթ հին ալ և նոր ժամանակներու բոլոր թարգմանութիւնները, Առաքելիկն այդ տողերը հասկնալով միշտ՝ «մինչև երրորդ երկնի» (**):

ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ

ԲԱՌԻՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

(Մատթ. ԻԱ. 12. Մարկ. ԺԱ. 5. Յովհ. Բ. 15)

«Հատաժաման» բառը՝ որուն լուսնացալիս նշանակութիւնը կուտայ Հայկազեան Բառարանը՝ յոյն բնագիրի բառին հետ ուղղակի համեմատելով զայն, ճիշդ է արգեաք. մի դուցէ մեր առաջին թարգմանիչները, թերի ստուգաբանութեան մը հետեւած, և ըստ այնմ թարգմանած ըլլան: Այսպիսի հարցում մը հաւանաբար անտեղի պիտի թուի շատերու, մանաւանդ որ խնդրական բառին նշանակութիւնը ընդունուած ու նուիրականացած է արդէն: Մենք այս անդրադարձումը կ'ընենք, ալ չի աղջև ունենալով Հարմարի Համարանքին Աւսուցչականներէն Պ. Blakeի այն նկատողութիւնները՝ որոնցմով կ'ապացուցանէ ամերիկացի արեւելագէտը՝ թէ հայերէնէն թարգմանուած է «Աղիւ» անունը կրող վրացերէն նոր կտակարանի հին մէկ Զեռագիրը, և թէ այդ իրողութեան ստուգ նշաններէն մին ալ սա է որ՝ «Հատաժաման» բառը նաև կամ սեղմ ծախող թարգմանած է վրացին, զարմանալի (amazing) իսկ մը գործելով (Տէս Հեղինակին The caesarian text of the Gospel of Mark գրուած էջ 295):

Նոյն Եզնիկի «Զի ոչ առէ թէ մինչև ցերբորդ երկնն, ալլ թէ ցերբորդ երկնի առանձինն տեղայ» (էջ 261) բացատրութեան վերջին բառերը քերականորէն: Արդ՝ եթէ առանձինն բառին առանց յօդի նշանակութիւնը տանք՝ տեղայ ձեռ պէտք կ'ըլլայ հարցալ «տեղով» բայց կը կարծենք որ ուղղակի «տեղայ» բառը չէ, ալ «առանձինն»-ը, զոր թերեւ նախապէս «առանց և ի» գրած էր Եզնիկ, և ընդօրինակող մը՝ իրի սխալագիր կամ անհասկնալի բառ՝ փոխած պիտի ըլլայ զայն առանձինն ծանօթ բառին, խօսքին քերականական ձեռ խանգարելով: Մինչդեռ «առանց և ի» տեղայ, խօսքը՝ հոլովալ աներկոյթի մը խնդրանութեան կանոնի համաձայն ճիշդ կ'ըլլայ ըստ ինքեան: Պիտի անարկուի սակայն՝ թէ «առանց և ի» բառին, որ է և՛ խօսքը երկրորդ անգամ և աւելորդաբար կրկնուած կ'ըլլայ: Այդ կրկնումը մենք անտեղի չենք դանդ, ժամնդի և ի պակասը կարելի էր մասնանշել թէ՛ Եզնիկ բառին և թէ գոյականաբար իմացուած երրորդն համար միանգամայն:

(*) Հ. Գեղիկեանի նոր հրատարակութեան մէջ ալ նոյն սխալը դեռ կը մնայ անփոփոխ:

(**) Հոս անօգուտ չենք համարիր նկատի առ-